

Uloga božanstva u Telemahovu odrastanju

MARKO PRANJIĆ*

UDK: 37.01:292.12

Pregledni rad

Primljeno:

8. prosinca 2011.

Prihvaćeno:

26. lipnja 2012.

Sažetak: U svom istraživanju autor je krenuo od Telemahije, prvih četiriju pjevanja Odiseje koja se pripisuje Homeru, bolje rečeno od njezina središnjeg lika – Odisejeva i Penelopina sina Telemaha, koji se zbog dugogodišnje odsutnosti svojega oca našao u velikoj životnoj nevolji. Trebao je rasti i dozrijevati bez očeve ruke, postati njegovim punopravnim nasljednikom, a u tomu ga nije mogao nitko poučiti iz bliže obitelji. Pisac Odiseje našao je nadomjestak za taj tako važan posao odgajanja u Odisejevim prijateljima Mentu i Mentoru, čije likove zapravo posuđuje božica Atena i na taj način vrlo razvidno pokazuje čitatelju koju i kakvu je ulogu imalo božanstvo u antičkoj Grčkoj kad je u pitanju bilo odrastanje i odgajanje mlade osobe. Uz usputno spominjanje Zeusa, Posidona, Apolona, Hada i Hermesa, najviše je vremena u prilogu posvećeno utjelovljenim likovima Atene, dugogodišnjim Odisejevim prijateljima kod kojih Telemah, pritiješnjen životnim nevoljama, traži pomoć, utjehu i savjet kako bi ispravno funkcionirao i u mučnim i krajnje neizvjesnim situacijama, a iz kojih čovjeka može izvući samo božanstvo.

Ključne riječi: Odiseja, Telemah, Mento, Mentor, Atena, odgoj, odgojne vrijednosti.

Uvod

Kao što u Telemahovu¹ odrastanju imaju vrlo važnu ulogu prijatelji, kako njegovi tako i očevi, ništa manju ulogu nema ni božanstvo koje intervenira uvijek kada ljudske sile

* Red. prof. dr. sc. Marko Pranjčić, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Borongajska cesta 83d, 10000 Zagreb, mpranjic@hrstud.hr

¹ Telemah je ključni lik tzv. *Telemahije*, odnosno prvih četiriju pjevanja Odiseje čije se autorstvo pripisuje Homeru.

nisu dostupne ili dostatne², a takvih je situacija sasvim dovoljno, imajući u vidu kroz što sve čovjek prolazi tijekom svojega života. Kod Homera se božanstvu obraća u dvojbi³, ali se od njega i bježi⁴ jer je u stanju čovjeku dodijeliti trpljenje i nesreću⁵ kao što je to učinilo Odiseju⁶ budući da njemu jedinom od svih Ahejaca nije se dalo vratiti kući, nakon pobjedonosno izvojevanoga Trojanskog rata⁷. Uz to su božji dom i sve što u njemu postoji besmrtni⁸ pa i to stvara kod ljudi posebnu bogobojaznost. Po sebi je ambivalentno djelovanje grčkoga božanstva⁹ zato što je u njegovoj moći sve, dobro i zlo¹⁰. Otuda mu se moli za slavu i diku kao najviše vrijednosti na ljestvici starogrčkoga čovjeka¹¹, ali i da ispravi nepravdu što ju je nanijela ljudska i božanska zloba¹², kao što mu se za to obećavaju i izvršavaju najprestižnije i najkićenije žrtve¹³ nakon čega se onda postiže željeno¹⁴. Božanstvo daje sreću pri ženidbi i rođenju¹⁵, udobnu starost u vlastitom domu uz pametne i hrabre sinove¹⁶ kao i blagoslov¹⁷. Može čovjeka učiniti ludim i mudrim, a u njegovoj je moći i urazumljivanje onih koji to nisu dovoljno¹⁸, odnosno osobno prerusavanje¹⁹ da bi moglo, bez mogućnosti kamufliranja od strane čovjeka, vidjeti ljudsku opačinu, ali i njegovu pravičnost²⁰, ako je na djelu. Ima moć čovjeku objaviti nepoznato²¹ kao i dati

² Pri navođenju mjesta iz Odiseje služit ćemo se grčkim izvornikom: K. F. AMEIS, *Homers Odyssee*, I.-VI.; VII.-XII.; XIII.-XVIII.; XIX.-XXIV., Teubner, Leipzig, (1865.-1868.), hrvatskim prijevodom Odiseje: T. MARETIĆ (pregledao i priredio S. IVŠIĆ), *Odiseja*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 2003. te njemačkim prijevodom istoga djela: J. H. VOSS, *Odyssee*, Goldmann, München, 2004. Budući da je istraživanje isključivo usredotočeno na Odiseju, a poradi ekonomiziranja prostora, izvor će se navoditi s »O« potom pjevanje, a onda redci. U ovom slučaju: O 22,288s.

³ O 3,173-178

⁴ O 3,165

⁵ O 3,208s.

⁶ O 3,160s.; 14,198

⁷ O 4,182; 14,61s.

⁸ O 4,79

⁹ O 21,280; 23,207s., 350-353; 24,85s.

¹⁰ O 14,443-445; 18,18s., 133-136.405s.; 19,160; 20,194-196; 24,443s.

¹¹ O 24,196-198

¹² O 20,169-171

¹³ O 3,380-384; 4,471-475

¹⁴ O 4,480

¹⁵ O 4,206-208

¹⁶ O 4,209-211; 23,285-287

¹⁷ O 14,65s.443-445; 15,371-373

¹⁸ O 23,10-13

¹⁹ O 16,207-212; 19,36-43; 23,163; 24,373s.

²⁰ O 17,485-487

²¹ O 19,485s.

mu snagu da ovlada onim što je za čovjeka nesavladivo²². U stanju je iz kojekakvih razloga ljudskom biću uzeti svaku vrsnoću, vanjštinu i ljepotu²³, a onda ga udariti velikom tugom²⁴. Ono želi da ljudi pamte njegove naloge²⁵. Ništa mu se ne može skriti jer zna za sve²⁶ tako da se s njim nije dobro nadmetati²⁷ niti inzistirati na nečemu protiv čega bi ono moglo biti²⁸. S druge strane, dobro je od njega tražiti savjet, pa makar i u snu²⁹, budući da je čovječja sudbina posve u njegovim rukama³⁰.

1. Božanstva vezana za Telemahovo odrastanje

Odiseja, a u sklopu nje *Telemahija*, spominje nekoliko božanstava koja su bila presudna za »duhovni život« staroga Grka. To su Zeus, Posidon³¹, Apolon, Had, Hermes, Atena, i još neka druga manje važna³². Svako od njih ima svoje mjesto u božanskom panteonu i posebnu ulogu u životu ljudi. Tako je Zeus vrhovno božanstvo³³, onaj čiju zapovijed bespogovorno poštuju kako bogovi tako i ljudi, a od njega, uz dobro koje zna činiti³⁴, nema okrutnijeg boga jer se daje ljudima radati, a ne će im se smilovati kad su u bijedi i žalosti³⁵, dok je Posidon suveren morskih širina i dubina kojemu se nije bilo dobro zamjeriti. Uostalom on je svojevrsni krivac toliko dugog i tako mučnog Odisejeva izbjivanja³⁶. I ne bez razloga, budući da je

²² O 19,488-498

²³ O 18,251-253; 19,123-126

²⁴ O 19,508-514

²⁵ O 4,353

²⁶ O 4,377-379

²⁷ O 4,80s.

²⁸ O 16,405

²⁹ O 4,832-834

³⁰ O 16,62-67; 24,306s.

³¹ Iako je u mnogim hrvatskim napisima uobičajeno ime Posejdon, ovdje slijedimo upute Damira Salopeka o transkripciji grčkih imena prema njegovu djelu *Transkripcija i adaptacija grčkih imena*, Zagreb, 1986.

³² Tako, recimo, *Afrodita*, koja je na svoj način obmanula Helenu zaljublivanjem u Parisa, kako bi je izveli iz njezine zemlje, od njezina muža i njezine kćeri (O 4,260-264) kao što je bila navedena od nekog božanstva da zove Ahejce dok su bili u Trojanskom konju da se odazovu i tako riskiraju vlastiti život, ali ju je Atena makla odatle (4,274-289); *Helije* (bog sunca) koji se iz vode diže na nebo da sja besmrtnim bozima, a i na žitorodnu zemlju smrtnim ljudima (O 3,1-3). No, uz to postoje i boginje (O 24,47-49) koje se koji put pojavljuju kao takve, a drugi put kao čarobnjakinje, nimfe ili nešto slično. Primjerice Kirka (23,318-325) i Kalipso (O 1,14s.84-87).

³³ O 1,76s., 84-87, 143-145; 3,118.131-133.160s., itd.

³⁴ On je uostalom neosporni pobornik Odisejeva oslobađanja iz sužanjstva čarobnice Kalipso kao i Posidoneve namjere da ga drži u vječnom zatočeništvu.

³⁵ O 20,222s.

³⁶ O 20,47s.

sam Odisej dao Posidonu ozbiljan povod za njegovu dugogodišnju ljutnju³⁷, čije je posljedice moglo otkloniti tek Vijeće bogova na Atenin nagovor, a Zeusov saziv³⁸. Apolon je bio duboko involviran u sukobe i ratničke osvete³⁹. Had⁴⁰, Posidonov i Zeusov brat, gospodar je podzemlja. Istim imenom naziva se i samo podzemlje. Njemu se odlazi u trenutku smrti. Kraljevstvo Hada ni izdaleka nema obilježja kršćanske onostranosti, ali ima nekih sličnosti sa starozavjetnim židovskim šeolom (שאול)⁴¹. Uostalom i vrijeme njihova misaonog konstituiranja, kako u jednoj tako i u drugoj kulturnoj sredini, nekako je približno pa ne bi bilo čudno da imaju isti ili sličan izvor. Hermes⁴², Zeusov i Majin sin, u grčkoj je mitologiji glasnogovornik bogova čija je funkcija bila premošćivanje komunikacijskoga jaza između bogova i ljudi. Atena je posebna Zeusova ljubimica. Uostalom, kći mu je⁴³, ali je ponajkonkretnija kad se radi o ljudskim sudbinama. Uvijek je tu negdje, za ili protiv, već prema tomu koliko nekoga voli ili ne voli, a što je opet uvjetovano ljudskim etičkim življenjem⁴⁴. Njoj se utječe u različitim zgodama, naročito kad je ishod ljudskoga djelovanja sasvim neizvjestan. Tako se Penelopa, koja je molila bogove da joj daju vidjeti sina Telemaha gdje mu niče prva brada⁴⁵, a sada tužna jer joj je taj isti bog poslao bijedu⁴⁶, na Euriklejin⁴⁷ nagovor, u molitvi obraća Ateni da joj spasi dije-

³⁷ Odisej je, naime, oslijepio Posidonova sina Polifema, kiklopa, kako bi mogao pobjeći iz pećine u koju ga je zatočio, zajedno s njegovim drugovima (O 1,169-173).

³⁸ S Posidonovom tvrdoćom i nespremnošću za ustupak morao je računati i sam Zeus. Upravo je zato sazvao Vijeće bogova u njegovoj odsutnosti kako bi od drugih dobio podršku za Odisejev povratak kojemu se onda nije mogao usprotiviti ni sam Posidon (O 1,20-26).

³⁹ O 3,279-300; 17,251-253.492-494; 18,237s.; 21,364s.; 24,375-377.

⁴⁰ *Ilijada*, 9,158; 15,188. 191

⁴¹ Šeol je i u židovstvu podzemlje, svijet tame, gdje duše borave nakon što je čovjek preminuo (Post 37,35; 42,38; 44.,29.31; Br 16,30.33; 1Sam2,6; Job 7,9; 17,13.16; 26,6, itd.) Tek u kršćanstvu i one su postale predmet Kristove spasenjske moći, tj. nisu ostavljene izvan njegova otkupiteljskoga poslanja (Ef 4,8; Dj 2,27.31; Fil 2,10; Mat 16,18; Lk 10,15).

⁴² O 24,1s.5-10.98-100

⁴³ Tako prema Hesiodovoj »Theogoniji« koja kaže da je Zeus općio s Metidom, božicom mudrosti i obrta. Poslije bračnoga čina Zeus se pobojao posljedica pa je Metidu pretvorio u muhu i progutao. No, bilo je prekasno. Metida je već zanjela dijete te je odmah počela praviti kacigu za svoju kćer, stvarajući pritom veliku buku što je Zeusu uzrokovalo nepodnošljivu bol. Zbog toga je Hermes sjekirom rastvorio Zeusovu glavu, a Atena je iskočila u punoj ratnoj opremi. Grci su je slavili kao božicu mudrosti, inteligencije, ali i lukavosti. Njen pandan u rimskoj mitologiji je Minerva, isto tako božica mudrosti. Često je u literaturi nazivaju i Atena Egidonoša. Egid je zapravo štiti od kozje kože koji joj je poklonio njezin otac Zeus.

⁴⁴ Iako to nije uvijek i jedini kriterij. Često se ima dojam da tu više odlučuje simpatija ili antipatija nego uzoran život štitićenika (O 24,443-449).

⁴⁵ O 18,175s., trenutak kad je prema Odisejevu obećanju mogla biti lišena bračne veze s njim (O 18,269-270).

⁴⁶ O 18,256

⁴⁷ Premda po sebi bogobojazna, ipak joj Penelopa prebacuje da ni ona nije uvijek u stanju, iako vješta i pametna, dokučiti odluku vječnih bogova (O 23,81s.).

te koje je bez njezina znanja krenulo na dalek put, u potragu za ocem⁴⁸. Pritom Penelopa, nakon što je zamoljena od Eurikleje da više ne rastužuje svekra Laerta jer bozima nije omrznuo porod Arksijev⁴⁹, podsjeća Atenu na mnogobrojne žrtve što joj ih je prinosio Odisej moleći je istovremeno da i od nje odvraći obijesne i zle prosee⁵⁰. Božica je reagirala na tu molitvu pojavivši se u liku Penelopine sestre Iftime⁵¹, protiv svih zakonitosti prirode⁵², rekavši joj da ništa ne brine jer joj je sin živ, budući da nije ništa zgriješio⁵³, a uza se ima najtraženiju zaštitnicu života, samu Atenu⁵⁴. Drugim riječima, a s »duhovnoga stajališta«, stari se Grk nije trebao bojati zle kobi⁵⁵ ako je bio besprijeckorno čudorednoga ponašanja i u prijateljstvu s božanstvom. U protivnom mogao je postati žrtvom osvetničke božje intervencije⁵⁶, ali i krajnje okrutne smrti⁵⁷.

1.1. SVE DOLAZI OD BOŽANSTVA

Odnos antičkoga Helena prema božanstvu može se lijepo iščitati i iz Odisejeva razgovora s njegovim slugom Eumejom, nakon što je uz pomoć božanstva potajno stigao na svoj otok. Prije svega, prerušeni Odisej želi Eumeju, pošto ga je lijepo ugoštio, da mu Zeus i ostali bogovi udjele sve ono što si i sam najviše želi⁵⁸. U razgovoru s njim, a o svojoj lutalačkoj sudbini, govori da je to bilo sve od boga⁵⁹, kao što su i njegova vratolomna izbavljenja bila njegovo djelo⁶⁰, sve do dolaska u obor vlastitoga sluge, budući da mu je suđeno da još živi⁶¹. I sam razgovor između gospodara i sluge namjerno je stavljen pod božansku prismotru kako bi bio što vjerodostojniji⁶², a u sklopu njega pala je i tvrdnja sa strane Eumeja, što je Odiseja zacijelo jako razveselilo, naime, da su Telemaha bogovi hranili kao grančicu tako da je stasom i licem posve sličan svojem ucu i da ne će biti ništa manje valjan od vlastitoga oca⁶³.

⁴⁸ O 4,752s.

⁴⁹ 4,754s. Riječ je o Odisejevu i Laertovu pretku.

⁵⁰ O 4,763-766

⁵¹ O 4,795-801

⁵² O 4,802; 21,195s.; 23,184-186.256-259; 24,379-401

⁵³ O 4,805-807

⁵⁴ O 4,823-829

⁵⁵ O 20,k214-2169

⁵⁶ O 20,345-349

⁵⁷ O 20,392-394

⁵⁸ O 14,52-54

⁵⁹ O 14,227

⁶⁰ O 14,348-352

⁶¹ O 14, 357-359

⁶² O 14,393s.

⁶³ O 14,175-178

Ono što je trebao načiniti svom potomku otac, to je u njegovoj odsutnosti, koja je uostalom isto tako bila božansko djelo, načinilo božanstvo. Zapravo je takvo slugino ponašanje uvjetovano njegovom »duhovnošću«, a spominjanje bogova u tom kontekstu plod je njegova valjana srca⁶⁴ iz čega se izdigla iskrena molitva da se kući konačno vrati i Odisej⁶⁵, njegov gospodar. Komunikacija između boga i čovjeka kod staroga Grka ne događa se, dakle, izravno, na razini transcendencija – imanencija, svojevrsne teofanije⁶⁶, nego božanstvo uvijek poprima čovječiji lik koji ljudsko biće detektira kao takvo tek kad su razgovor ili radnja privedeni kraju, kad su bili toliko izvanredni da ih se nikako nije moglo protumačiti drukčije doli da ih se pripiše božanstvu poput Telemahova umaknuća zasjedi prosaca⁶⁷.

1.2. STRAH OD BOŽANSTVA

Doživljavanje »transcendencije« u antičkoj Grčkoj, kao što rekosmo, nije bilo uvijek pozitivno. Dok joj se pjevalo⁶⁸, nje se istovremeno bojalo⁶⁹, plašilo, njome se prijetilo⁷⁰, zbog nje se suzdržavalo⁷¹, ali ju se i zazivalo u nemoći nadajući se kako će ona riješiti pitanje nepravde i zlodjela koristeći se osvetom⁷² koja postaje svojevrsnim dokazom božje neupitne egzistencije⁷³. Božanstvima se uz molitvu⁷⁴ prinose i žrtve⁷⁵, one obične⁷⁶, ali i one puno obilatije, hekatombe⁷⁷, a kako bi se imalo njihovu neupitnu podršku u nekoj vrlo važnoj namjeri⁷⁸ ili da im zahvale na već velikoj udijeljenoj milosti. Pritom se uvijek ponešto i blaguje od prinosa⁷⁹. Uz štovanje

⁶⁴ O 14,420s.

⁶⁵ O 14,422-424

⁶⁶ Pojavljivanje božanstva koje nije podložno ljudskim osjetilima. U Starom zavjetu izraz za prodor Boga, a u Novom zavjetu Boga Oca u život svojega naroda (Izl 3; Iz 6,1ss.; Ez 1,1ss.)

⁶⁷ 16,351-357

⁶⁸ O 22,345s.

⁶⁹ O 22,39

⁷⁰ O 2,66s; 17,475s.

⁷¹ O 2,135s.

⁷² O 2,143-145; 23,62-64

⁷³ O 24,351s.

⁷⁴ O 18,146-148

⁷⁵ Najbolji opis obrednoga postupka u Odiseji prikazan je likovima Mentora i Telemaha u trenutku kad su došli na pilsku obalu i tamo zatekli Nestora i njegove ljude koji su upravo bogu Posidonu prinosisli žrtvu popraćenu molitvom (O 3,5-64).

⁷⁶ Sastojale su se od malih količina životinjskoga mesa, odnosno nekoliko vrčeva vina (O 2,431-434).

⁷⁷ Hekatombe su vrlo veliki žrtveni prinosi unutar kojih se prinosislo na desetke životinja (O 1,22-26; 3,5-9,38s.,141-144; 14,250; 17,48-60; 19,363-367; 23,279s.)

⁷⁸ O 3,55s.; 22,322s.

⁷⁹ O 3,7-9

božanstava veže se i magija⁸⁰ pa je koji put teško razlikovati zdravu religioznost od puke utvare⁸¹.

Kao što rekosmo, božanstvo ne djeluje samo pozitivno kako bi savjetovalo i sokolilo⁸², liječilo, tješilo⁸³, mirilo, obećavalo, nego i negativno⁸⁴, da bi prijetilo i kažnjavalo, što mu se nije moglo pripisivati kao akcijski prioritet jer su sami ljudi svojim ponašanjem davali povoda takvu ponašanju⁸⁵ pa je upravo to božanstvu omogućavalo jedinstvenu priliku da se miješa u ljudski život i ne samo to, nego i da odlučuje o ljudskoj sudbini⁸⁶. Tako se, primjerice, Atena srdila ljuto i zavadila Agamemnona i Menelaja⁸⁷, štoviše, podržavala krajnje drastičan odnos prema prijestupnicima, samu smrt, kao osvetničko zlo zbog ljudskoga grijeha⁸⁸. No, njezino ponašanje nije uvijek i u svakoj situaciji jednoznačno. Dok se s jedne strane rezolutno razračunava s ljudskom zlobom i najrazličitijim vrstama čovječjih nepodopština, dotle joj se, s druge strane, istovremeno kida srce za Odisejem⁸⁹, sjećajući se svih njegovih bogobojaznih žrtava što ih je prinosiso božanstvima⁹⁰, no ne i njegova osljepljenja kirklopa Polifema, iako je on dijelom bio sam kriv za vlastitu sudbinu⁹¹. Premda se na momente kod starih Grka božanstvo pojavljuje s manifestacijama koje bi mu mogle biti svojstvene kao takvom, primjerice, kad radi protiv prirode i njoj svojstvenih zakonitosti, a to i usprkos povrjedi normalna i logična slijeda, ipak funkcionira⁹², u drugim situacijama božanstva djeluju ljudski, previše ljudski⁹³ da bi se kazalo kako imaju neku svoju vlastitu spiritualnu logiku pa bi se stoga moglo reći da je religio-

⁸⁰ O 2,146s.

⁸¹ Nije rijetkost da se nekim čistim prirodnim pojavama pripisuje magična moć, odnosno simbolika iza koje stoji božanstvo. Tako se u pojavi ptica (O 2,146s.; 24,311-313; 15,160-168.174-178; 19,544-556; 19,535-548-550.560s.), udara groma (O 14,300-309; 20,112-115.120; 21-412-414), smirivanja mora (O 3,158) iščitava Zeusova poruka i njegovo pristajanje na ono što se od njega traži. Atena je u stanju produžiti noć i zadržati zoru kako bi se Odisej i Penelopa naužilo jedno drugoga, itd.

⁸² O 3,75s.

⁸³ O 3,118s.

⁸⁴ O 3,131-134

⁸⁵ O 1,32-37.39-43

⁸⁶ O 1,234.267-269.348s.

⁸⁷ O 3,135s.,148-150

⁸⁸ O 1,46s.

⁸⁹ O 1,48s.

⁹⁰ O 1,60-62

⁹¹ O 1,69-73

⁹² Riječ je o specifičnim potplatima koji Atenu nose po vodi i po zemlji (O 1,97s., 203-205; 21,195s.). I Kristu evanđelja pripisuju hodanje po moru (Mt 14,25; Mk 6,48) što je od strane apostola doživljeno kao božanski znak.

⁹³ O 1,99-101.207

znost ranoga Grka više zasnovana na prirodnim temeljima, a puno manje na onim od objave⁹⁴, što je specifično tzv. objavljenim religijama za razliku od prirodnih⁹⁵.

1.3. BOŽANSKA PRILAGODLJIVOST

U svojoj pojavnosti, kao i u komunikaciji s čovjekom, božanstvo, dakle, pokazuje mnoge ljudske attribute⁹⁶, ali raspolaže i nekim dodatnim znanjima koja nisu dostupna čovjeku⁹⁷ da bi na koncu manifestiralo i moć proročanstva koje opet zasniva, barem djelomice njegov učinak, na onom ljudskom⁹⁸. To ga ne priječi da u pojedinim situacijama pri ostvarivanju svojega cilja bude taktično, mudro, promišljeno. Zna kako funkcionira ljudska psiha pa pritom maksimalno respektira čovjekov način mišljenja i djelovanja. Vrlo je inovativno u motiviranju⁹⁹, ali ostavlja dostatno prostora i za ljudska uvjerenja¹⁰⁰. Štoviše, na njima zasniva svoje djelovanje¹⁰¹, a onda otvoreno i bez dvojbe nuka sugovornika da sam nešto poduzme¹⁰², naznačujući postupak kojim bi se moglo doći do željenoga rješenja¹⁰³; pritom navodi kao dodatni motivator, već poznate i prihvaćene primjere¹⁰⁴ podvlačeći sugovorniku da nikako ne smije zaboraviti ono što mu je bilo rečeno i savjetovano¹⁰⁵, a što je sam prepoznao kao dobro i za njega vrlo korisno. U mnogim situacijama božanstvo se ne osvrće na sporedno¹⁰⁶, niti drži do njega. Njemu je stalo do glavnoga cilja kojemu treba krenuti žurno. Iz svega skupa subesjednik izvlači ono što mu trenutno nedostaje, ispravnu i pouzdanu informaciju koja ne ostavlja nikakve dvojbe niti prostora za bilo kakvu sumnju, te snagu i hrabrost, kako bi nastupio s entuzijazmom¹⁰⁷ u onomu za što ga je božanstvo animiralo. Na kraju, kad se uhvatilo sve konce u vlastite ruke i kada se postalo svjesnim izvanrednosti trenutačno življene situacije, sve rezultira »objavom« i uvjerenjem da se imalo posla s nebeskom silom.

⁹⁴ W. JAEGER, *The Theology of the Early Greek Philosophers*, Clarendon Press, Oxford, 1936.

⁹⁵ Pod prirodne religije, prema nekima, spadaju, primjerice, hinduizam, budizam, konfucijanizam, unutar kojih ima relativno malo priziva na božanstvo, a puno više ljudskoga nastojanja na osnovi kojega čovjek vlastitim snagama dolazi do svojega oslobođenja i »iskupljenja«. To baš ne treba doslovno shvatiti jer tumači »svetih tekstova« kao osnova i tih religija često im pripisuju božansko porijeklo.

⁹⁶ O 1,194s.

⁹⁷ O 1,195-199

⁹⁸ O 1,203-205

⁹⁹ O 1,207s.

¹⁰⁰ O 1,225-229

¹⁰¹ O 1,253s., 265s.

¹⁰² O 1,269s.

¹⁰³ O 1,269-292

¹⁰⁴ O 1,298s.

¹⁰⁵ O 1,301-305

¹⁰⁶ O 1,307-319

¹⁰⁷ O 1,320-324

2. Telemahov izravni doticaj s »utjelovljenim« božanstvima

U primjeru našega odgajanika, u Telemahovu slučaju, najprisutnije božanstvo jest Zeusova kći Atena koja se redovito pojavljuje u ljudskom liku i to poznata čovjeka¹⁰⁸, još bolje, čovjeka iz rodbinske veze. Tako ona poprima likove sad jednog, sad drugog prijatelja njegova oca, naime, Menta i Mentora¹⁰⁹. Stoga je najbolje da pod tim božanskim pojavama promatramo i njezinu ulogu u odrastanju mladoga odgajanika iz drevne prošlosti koji je za mnoge odgajanje, ali i za njihove odgajatelje, postao simbolom uspješnosti odgoja i kad nisu osigurane sve predispozicije.

2.1. MENTO

Mento¹¹⁰, Anhijalev sin¹¹¹, kralj je Tafljana¹¹² i Odisejev prijatelj¹¹³, dok je Mentor¹¹⁴ Odisejev itački prijatelj komu je ovaj prije nego što je krenuo u Trojanski rat povjerio svoj dvor¹¹⁵ te da besprijeekorno sluša oca Laerta¹¹⁶. U pohodu Odisejevu dvoru, konkretno Telemahu, njihov bi lik preuzimala Atena kako bi se skrivala pred Penelopinim proscima¹¹⁷ da ne bi prije vremena onemogućila njihovo nevaljalo ponašanje, odnosno predstavljala bi se Telemahu kao glavni prijatelj njegova oca¹¹⁸. Od Menta (Atene!) krenuo je cjelokupni Telemahov postupak suprotstavljanja proscima¹¹⁹, bolje rečeno, odrastanje u muškarca kao i potraga za vlastitim ocem¹²⁰. Ovdje ćemo prikazati kako i na koji način Mento, odnosno Atena, vrši svoju ulogu poticatelja i vodiča u rješavanju Telemahovih životnih problema.

Iako božica, barem glede djelovanja, služi se uobičajenim načinima komuniciranja kako bi oni izgledali najprirodniji i posve neupadljivi. Kao što rekosmo, ne pojavljuje se kao božica, nego kao, barem za Telemaha, stranac, tuđinac, ali ipak oče

¹⁰⁸Primjerice, kod Penelope, kad joj se u snu pojavljuje u liku njezine sestre Iftime, budući da je treba utješiti u svezi izbjavanja njezina sina, ali ne i sigurne informacije o njezinu mužu (O 4,795-807).

¹⁰⁹Ime ovoga posljednjeg pojavljuje se u Homerovu djelu kao Μέντωρ ili Μέντορ. O 2,225.243. 253.268.401; 3,22.240; 4,654.655; 17,68.22,206.208.213.235.249; 24,100.446.456.503.548.

¹¹⁰Μέντης po svemu sudeći nema nikakve veze s onim spominjanim u Ilijadi 17,73. Za ovo mjesto: O 1,105.178-180.417-419

¹¹¹O 1,180.418

¹¹²O 105.418

¹¹³O 1,187s., 417

¹¹⁴O 2,225. 253.268.400, itd.

¹¹⁵O 2,225-227

¹¹⁶O 2,227

¹¹⁷O 1,96-106

¹¹⁸O 1,187-189.418; 2,286

¹¹⁹O 1,272-274

¹²⁰O 1,280-285

prijatelj, što Odisejev sin može provjeriti kod svojega djeda¹²¹. Ne samo drugo, nego i prvo je bilo sasvim dovoljno, štoviše, zapovijed za antičkoga Grka da se takvu osobu primi u kuću, da ju se pogosti i s njom razgovara. Telemah je već dovoljno odrastao pa je usvojio te oblike komuniciranja. Štoviše, srdi se¹²² kad se oni zapostavljaju. Tako sam ustaje i u svoj dom uvodi Menta¹²³, omogućuje mu ugodan smještaj¹²⁴, malo podalje od prosaca, da mu ne bi smetala njihova nekontrolirana buka¹²⁵. Potom, a prema ustaljenom običaju, slijedi obredno pranje ruku¹²⁶, a onda i sam objed¹²⁷. Dok tu ugodno sjede, Telemah komentira ponašanje prosaca: da im je na umu samo pjesma i kitara, da je lako trošiti tuđi imutak bez računa, da gospodareve kosti vjerojatno negdje trunu, ali kada bi se slučajno on iznenada vratio ne bi ih tu, koliko su hrabri, zadržalo nikakvo zlato ni ruho, nego bi gledali što brže spasiti živu glavu¹²⁸. Telemah je Mentu povjerio svoj glavni problem, svoju najveću muku, koja mu je istovremeno i prijetnja i izazov. Prijetnja, jer bi mu prosoci mogli uništiti životnu egzistenciju i onemogućiti da postane ono što bi trebao biti, kralj Itaćana¹²⁹, a izazov jer bi morao dorasti da je može riješiti ili barem organizirati njezino rješavanje, što u drugih sličnih obitelji nije slučaj, budući da stvar teče svojim tokom. Otac, odnosno kralj, naime, drži sve u svojim rukama i jamči trajnost, dok sin ne poraste i preuzme odgovornost. Kod njega kao prijestolonasljednika to nije slučaj. Otac je vjerojatno nestao zauvijek dok su on i njegovi ostali sami, a veliku utjehu ne mogu donijeti oni koji govore, pričaju i obećavaju očev povratak¹³⁰, a zapravo misle samo na svoj interes i kako će izvući uskogrudnu korist. Nije Telemah postavio baš dobro podlogu za ono što će reći Mento. No, to ga ni u kojem slučaju nije spriječilo da kaže i zastupa posve suprotno od Telemaha, premda ne grubo i ne nametljivo. Mento, dakle, oponira: Odisej nije umro, nije zauvijek nestao, nego se nalazi na jednom otoku s kojega mu ne daju otići njegovi ljudi i tamo ga drže preko njegove volje¹³¹. Sasvim suprotno od onoga što je rekao i tvrdio Telemah, sad govori Mento: Odisej ne će još dugo izbivati kakogod bio težak njegov povratak jer je jako domišljat¹³², što je uostalom pokazivao cijeloga svojega života i u vrlo teškim i na

¹²¹ O 1,188s.

¹²² O 1,119

¹²³ O 1,121-124

¹²⁴ O 1,130s.

¹²⁵ O 1,133s.

¹²⁶ O 1,136-138

¹²⁷ O 1,138-143

¹²⁸ O 1,159-165

¹²⁹ O 1,115-117

¹³⁰ O 1,166-168

¹³¹ O 1,196-199

¹³² O 1,203-205

prvi pogled nepremostivim situacijama. »Učitelj« se ne da zavesti od »učenika«, ne podliježe utjecaju njegove fikcije, straha i bojazni, nego nastoji objektivno ocijeniti problem i situaciju te ukazati na mogućnost njezina eventualnog rješavanja. No, to ni nije sada glavni problem i ne bi želio da se »učenik« s tim previše zamara. Treba se najprije dobro međusobno upoznati kako ne bi bilo problema s povjerenjem a i s komunikacijom. Tko je zapravo taj kojega muči problem? Je li to onaj za koga ga drži »učitelj«? Nalazi li se uistinu pred njim Odisejev sin? Tako se barem čini »učitelju« što se tiče vanjskog izgleda, glave i očiju, jer on dobro poznaje Odiseja budući da su se puno družili prije nego što je ovaj otišao pod Troju. Ali odonda se više nisu vidjeli¹³³.

»Učenik« potvrđuje svoj identitet onoliko koliko je to moguće iz njegove situacije budući da oca osobno ne zna, ali mu je majka kazala da je upravo to zašto ga se pita¹³⁴. Međutim, bio bi puno sretniji da je dijete nekog čovjeka koji je doživio starost na svom imanju, a ne sin najnesretnijega čovjeka¹³⁵ za kojega se ne zna je li živ ili mrtav, iako mnogi govore o njegovu slavnom i herojskom držanju u Trojanskom ratu. Što to sad koristi kada se ne zna za njega! Jednostavno ga nema, nestao je, u zemlju propao, pa svršetak nije mogao biti jasniji i tužniji. Opet »učenik« pada u »odgojni pesimizam«¹³⁶. »Učitelj« to ni ovaj put ne prihvaća, nego ponovno baca svjetlo optimizma i nade: bogovi »učeniku« nisu dosudili da se ne bi znalo za njegov rod¹³⁷. Ni ovaj put se informacija ne razrađuje dodatno niti ju se produbljuje, nego se prelazi na novo pitanje. Važno je da postoji i »druga strana medalje« u argumentaciji. Doći će vrijeme kad će ona zaživjeti. Sad samo neka se zna. »Učitelj« pokušava raskopati i analizirati »odgojni problem«, odnosno »odgojno okruženje«. Kakvi su to gosti, kakva je to galama što se čuje? Je li riječ o svadbi, gozbi ili čemu? Mento ide na ruku »odgajaniku« kako bi kod njega pobudio otvorenost za razgovor: očito to slavije, a naročito taj trošak ne ide na općinski račun pa je bezobrazno, drsko i obijesno da se tako ponaša i svatko živ bi se srdio gledajući tu sramotu¹³⁸. Nije Mento mogao bolje opisati Telemahovo duševno stanje. Rekao je zapravo ono što Telemaha muči i na taj način dao mu do znanja da i »učitelj« zna to isto i da je sasvim dobro upoznat s njegovim stvarnim i pravim problemom. Idealna prilika i savršen poticaj da Telemah nastavi Mentovo razmišljanje i da se nađu oko istoga problema. Glede imena i ugleda ove kuće kaže Odisejev sin da je to nekada bilo puno drukčije i puno bolje dok je živio onaj koji je na to pazio, ali

¹³³ O 1,207-212

¹³⁴ O 1,215s.

¹³⁵ O 1,217-220

¹³⁶ G. ASCHENBACH, *Pädagogischer Pessimismus oder pädagogischer Optimismus*, Institut für Psychologie, Erlangen, 1978.

¹³⁷ O 1,222s.

¹³⁸ O 1,225-229

su bogovi odlučili udariti je zlom učinivši da joj glava jednostavno nestane, izgubi se¹³⁹. Propala je neviđeno i nečuveno¹⁴⁰. Iako je to užasno i bolno, na žalost s tim nije sve završilo. Lešinari koriste situaciju¹⁴¹. Odiseja bi trebalo natrag i pod svaku cijenu¹⁴², ali i sam Telemah zbog neizvjesnosti očeva povratka mora smišljati rješenje tom zlu¹⁴³.

2.1.1. *Strategija za mirno rješenje problema*

Od pasivnoga čekanja ne će biti koristi pa Mento (Atena!) koristi priliku i predlaže Telemahu strategiju u nekoliko točaka:

- a) treba već sutra sazvati sve Ahejce u skupštinu i kazati im ono što misli;
- b) pred svim nazočnima reći proscima da se razidu i odu svojim kućama;
- c) ako se materi udaje, neka ide svojemu ocu i neka je on opremi za to¹⁴⁴.

Mento (Atena!), dakle, ne oblikuje samo strategiju nego nudi i rješavanje ključnoga problema, ali na miran način. Civilizirano, demokratski, u skupštini, javno, treba pred razumne ljude iznijeti problem, razmisliti o njemu, zauzeti stav i neka oni kojih se to tiče sami izvuku zaključke iz rasprave i prema tomu povuku pošten potez. Rješenje je naznačio sam Mento: prosici se trebaju razići, prestati s dosadašnjom praksom i vratiti se svojim domovima kako više ne bi uznemiravali Odisejevu kuću, a naročito njegovu suprugu. Ne govori se ni o kakvim sankcijama ako bi slučajno uspio ovaj dogovor iako su Odisejevoj kući nanesene velike štete kako u materijalnom vidu tako i s obzirom na njezin ugled. To je vjerojatno trebala biti cijena mirnoga dogovora koju je Telemah trebao prihvatiti ako bi došlo do dogovora kao što bi se i prosici trebali odreći već uhodane, iako nepravedne prakse, da bezočno jedu i ispijaju tuđe. Doduše, oni pritom ne bi izgubili ništa svojega. No, to je logika kompromisa koji predlaže Mento (Atena!) i koja ima svoju cijenu, kao što bi svoju cijenu imalo i krvavo razračunavanje. Rješenje ima u vidu i eventualni problem Penelope. Ako se njoj zaista udaje, ako je to njezina želja, a ne puka fikcija ili izgovor prosaca, onda i za to ima mirno rješenje. Neka čini kako je običaj u sličnoj situaciji i kako su to očito prakticirale druge žene u to vrijeme u njezinu okruženju. Treba poći svojemu ocu i od njega se ponovo udati za onoga koga ona želi i tko nju prosi. Očito Atena sluti da je mirno rješenje zasad neizvjesno, a možda i nerealno. No, treba pokušati, treba razgovarati, krenuti od dogovornoga rješavanja nastale situacije.

¹³⁹O 1,232-236

¹⁴⁰O 1,242

¹⁴¹O 1,244-251

¹⁴²O 1,253s.

¹⁴³O 1,269s.

¹⁴⁴O 1,272-278

2.1.2. Strategija za slučaj konflikta

Sila ostaje kao zadnja varijanta. Ni ona ne smije biti puko nasilje nego dobro smišljena, organizirana. Nju isto treba organizirati i pripremiti. Atena i za nju nudi strategiju u 7 točaka:

- 1) pripremiti lađu s 20 najboljih veslača i krenuti u potragu za ocem¹⁴⁵;
- 2) ići u Pil, pilskom kralju Nestoru po savjet u svezi oca¹⁴⁶;
- 3) otići i do Menelaja¹⁴⁷, spartanskoga kralja, koji se posljednji od Ahejaca vratio iz Trojanskoga rata jer bi on mogao imati najsvježije informacije o Odiseju;
- 4) ako Telemah čuje od Menelaja da je otac živ, treba se strpjeti još godinu dana¹⁴⁸ jer bi se u tom vremenu morao vratiti njegov otac i kući;
- 5) ako pak čuje da je mrtav, vratiti mu je se, podići mu humak, počastiti ga i sahraniti¹⁴⁹;
- 6) iza toga, ako majci doista bude do udaje, neka je uda¹⁵⁰;
- 7) potom se treba dovijati kako sam, bez očeve pomoći, potući prosee prijevarom ili bjelodano¹⁵¹.

Atena ništa ne taji Telemahu. Ne bude li očeva povratka, bolje rečeno računanja na njegovu pomoć u tako važnom pitanju, rješenje problema past će isključivo na njegova ramena. Tomu će se trebati doumiti lukavstvom ili primjenjujući grubu silu. U svakom slučaju nema više vremena za odgađanje, treba zaboraviti djetinja ponašanja¹⁵², računanja s tim da bi vlastiti problem mogao riješiti netko drugi, ali i to da se od njega ne traži niti očekuje nešto izvanredno, nepoznato, novo, nemoguće. Atena podsjeća Telemaha na Orestov primjer koji je smaknuo očuha jer mu je nepošteno oženio majku, a ubio oca¹⁵³ pa ga stoga motivira na junaštvo budući da zato već ima predispozicije: naočit je, lijep, a sve bi to bilo uzalud kad ne bi želio da ga danas-sutra drugi hvale za učinjeno herojsko djelo¹⁵⁴. Mamac je bačen i to najveći i najviši mogući za antičkoga Grka! U pitanju je slava, a za nju ništa nije previše!

¹⁴⁵ O 1,280s.; 2,212

¹⁴⁶ O 1,284, 2,214

¹⁴⁷ O 1,285; 2,214

¹⁴⁸ O 1, 287s.; 2,218s.

¹⁴⁹ O 1,289-292; 2,220-223

¹⁵⁰ O 1,292; 2,223

¹⁵¹ O 1,294-196

¹⁵² O 1,294-297

¹⁵³ Riječ je o Egistu koji je ubio Agamemnona (O 1,298-300).

¹⁵⁴ O 1,301s.

»Učitelj« je učinio svoje pa nema razloga za daljnje zadržavanje. On se povlači, a u prvi plan sad treba stupiti »učenik«¹⁵⁵. Telemah se više ne opterećuje svojom fikcijom, očevom smrću i rasipnošću prosaca. Kao da je to sve rukom odneseno. Na obzorju se pojavilo rješenje problema, zavlada je nada.

2.1.3. *Uspostavljen idealan odgojni odnos*

Odisejev sin osjeća potrebu da zbog toga zahvali Mentu, da je lijepo zborio i mislio mu samo dobro kao što to čini otac sinu pa mu to nikada ne će zaboraviti¹⁵⁶. Kud ljepše učenikovo priznanje učitelju za način i postupak! Učitelj se pokazao ocem. Uspostavljeno je apsolutno povjerenje kao preduvjet odgojne komunikacije. Telemah istoga časa osjeća potrebu da Mentu uzvrati. Poziva ga da se okupa, razveseli, dobije zaslužene darove, a onda da ide kamo je naumio¹⁵⁷. Iskusni »učitelj« zna da bi to samo razvodnilo postignuto pa savjetuje »učeniku« da ga ne zaustavlja, a da će za darove, ako ih uopće treba, biti vremena drugi put¹⁵⁸. Neka se »učenik« sad prihvati posla i zadatka! Kako bi savjet bio još uvjerljiviji, Mento (Atena!) pretvorio se u pticu. Nije to, dakle, bio običan čovjek, nego bog¹⁵⁹ pa su i posljedice toga susreta bogu svojstvene – Telemah je postao hrabar, smion. Bez straha može otići pred proce¹⁶⁰ i krenuti s doslovnim ostvarenjem zamisli koje je osmislila Atena – Mento¹⁶¹! Kako i učiniti drukčije kad je to želja, da se ne kaže, zapovijed božanstva!

2.1.4. *Pedagoški sadržaji*

Mentov lik svakako nudi vrlo važne starogrčke pedagoške sadržaje. Tako, recimo, da ni božanstvo nije bešćutno kad se radi o ključnim ljudskim problemima pa je spremno i na kompromis prerusavanja, odnosno vlastiti angažman kad vidi da je u igri nepravda učinjena čovjeku. Komuniciranje je pak uobličeno u okvire ljudske raspoznatljivosti bez insistiranja na pompoznosti. Pritom čovjek treba jasno iskazati svoj problem, pa makar on bio i neutemeljen. Na fikciju božanstvo svakako ne pristaje premda ostavlja vremena za korigiranje ljudske zablude, ali što je najvažnije daje nadu i pokazuje kakav bi mogao biti svršetak što u trenutku iskaza od čovjeka zahtijeva vjeru. Osim toga nudi i konkretnu strategiju za rješavanje problema koji čovjek smatra nerješivim, polazeći od mirne opcije, ali ne isključuje ni primjenu sile. Svakako sve treba biti barem u cjelini naznačeno. Da rješenje ne bi

¹⁵⁵ O 1,303-305

¹⁵⁶ O 1,307s.

¹⁵⁷ O 1,310-313

¹⁵⁸ O 1,315-318

¹⁵⁹ O 1,323

¹⁶⁰ O 1,324

¹⁶¹ O 2,212-223

izgledalo ni šokantno ni nemoguće, priziva se dobro poznati primjer koji otklanja eventualno zaostale sumnje i dodatno motivira sve do razine hrabrosti.

2.2. MENTOR

U tom vrlo zahtjevnom poslu i zadatku Telemah ne će biti pripušten samomu sebi, naročito ne kad se vidi da prosci ne prihvaćaju mirno rješenje sukoba i da treba polako, krajnje obazrivo, bez dodatnoga iritiranja pripremiti i alternativu, organizirati silu da se provede pravična zamisao – Atenin plan u 7 točaka. Krajnje je logično. Atena ga je zamislila pa je normalno da se ona oko njega i angažira. Nakon što je Telemah pred proscima iznio unaprijed skovani plan, diže se Mentor, Odisejev prijatelj iz Itake, a zapravo je riječ o prerušenoj Ateni, da ga podrži želeći da to što bezbolnije prođe i za same prosc¹⁶². Poželio im je da im ubuduće, ako nastave sa svojim zlim ponašanjem ni bog, ni kralj ne budu milostivi, dobri, ni pravedni, nego naprotiv, zli i nepravični, kad se više nitko ne sjeća božanskoga Odiseja koji je njima vladao i bio im dobar kao otac¹⁶³. Svjestan je Mentor da ne može zabraniti prijevernim proscima da u svom srcu smišljaju zlo i nasilje, da se igraju svojom glavom i nasilno potkrajaju Odisejevu kuću govoreći kako se on više ne će vratiti¹⁶⁴, ali zato zamjera odraslima, roditeljima i rodbini koji sjede i šute te nitko, a toliko ih je, ne želi ukoriti tu skupinu bezakonika¹⁶⁵. Mentor je, naime, nastojao dozvati u svijest skupštinarima kako se ni u kojem slučaju ne bi smjela zaboravljati dobročinstva čovjeka, njihova kralja i vladara, koji se prema njima odnosio kao otac. U protivnom, takvi ne zaslužuju ni da bog, a ni budući kralj, prema njima budu dobri i milostivi, nego okrutni i nepravedni. Samim tim upozorava prosc¹⁶⁵ na nepravično postupanje koje ne doliči odraslom, ozbiljnom i odgovornom čovjeku kad ostavlja dobro i prokušano, a prepušta se krajnje neizvjesnom, koje ne može biti sigurno dobro, a kamoli bolje jer se zasniva na nepravičnosti, na zaboravu učinjenoga im dobročinstva. Štoviše, Mentor skupštinarima želi da im ubuduće i bog, a pogotovo ako si žele novog kralja dok se za starog još ne zna što se događa s njim, bude zao i nepravedan! Što Mentora potiče na takvu zluradost? To što nitko od nazočnih ne reagira na nepravdu koja se zbiva pred njihovim očima, prešutni pristanak na nepravdu koja vapije u nebo. On čak ne zamjera proscima koji su duboko ogrezli pa ne vide niti mogu biti objektivni iako sami sebi rade o glavi, nego onima, njihovim roditeljima, rodbini, braći koji stoje po strani i vide nepravde, a ništa ne poduzimaju da se tomu stane na kraj. Takvi i ne zaslužuju drugo nego da se i prema njima postupa onako kako oni dopuštaju da se postupa prema oštećeniku – bez srca i bez milosti. Tako će im i biti!

¹⁶² O 2,228

¹⁶³ O 2,230-234

¹⁶⁴ O 2,235-238

¹⁶⁵ O 2,239-241

2.2.1. *Liokrit traži izgovor*

Umjesto da Mentorovo upozorenje izazove moralni šok, da se ljudi priberu, počnu razmišljati i promjene svoje djelovanje, da budu barem malo pravični i osjetljivi na nanošenje nepravde slabomu, jedan od prosaca, Liokrit¹⁶⁶, tomu se usprotivio. Kapitulat ne bi htio sukob jer je riskantno uzimati nekomu nešto što smatra da mu pripada pa makar i zbog umišljaja. Još gore! On će pokušati pronaći i opravdanje za takvo ponašanje prosaca. Za događanja u Odisejevoj kući nisu krivi prosoci, nego Odisejeva supruga Penelopa koja se ni sama ne bi, po njegovu sudu, radovala Odisejevu povratku¹⁶⁷, nego bi toga vječnog lualicu snašao grdni udes ako bi se vratio i pokušao boriti protiv tolikih momaka koji su bacili oko na njegovu ženu. Liokrit vjerojatno aludira na Agamemnonov slučaj koji je završio tako kako je završio i zbog osobnoga angažiranja njegove supruge Klitemnestre oko njegove smrti. No, zaboravlja da je velika razlika između Penelope i nje. Prva je ostala vjerna dok je druga okrenula leđa svojemu mužu. Liokrit je očito krivo prosudio, kao što i krivo sudi, da Telemah nikad ne će napustiti Itaku i krenuti u potragu za svojim ocem nego je to samo »igra« koju potiču Mentor i Halitero¹⁶⁸. Budući da od toga ne će biti ništa, treba iskoristiti situaciju i ne propustiti jedinstvenu priliku. Pljačka je na dohvata ruke. Zašto se ustručavati?! Liokrit je predator, oličenje čovjeka koji želi živjeti na razvalinama tuđe propasti i zato ne prihvaća »obrat«, Mentorov poziv na preispitivanja korektnosti postupka. On ne želi nikakvu promjenu nego traži »opravdani« izgovor za »status quo« pa makar se on zasnivao i na laži, umišljaju, nepravdi, odnosno, on je čovjek koji nema kvalitetu dobroga procjenitelja, premda se trudi da svoj stav argumentira opće uvriježenim i bez dubljega promišljanja: kako bi se Odisej mogao vratiti nakon toliko godina izbjivanja, pa ako bi slučajno i došlo do toga ne bi bio prvi koji bi stradao zato jer se promijenila situacija i s vlastitom ženom. Naletio bi na njezino osobno neslaganje, a i na neslaganje tolikih joj prosaca.

Ni jedno od navedenoga nije utemeljeno. Najprije, zašto ne bi bilo moguće da se kući vrati čovjek i nakon toliko duga izbjivanja?! Vjerojatno je već tada bilo sličnih primjera. U svakom slučaju suvremena povijest ih poznaje. Drugo, prosoci su o Penelopi proširili svoje, a ne njezino mišljenje, učinili su vlastitu projekciju, barem za njih, ali i za mnoge iz njihova okruženja, neupitnom stvarnošću kako bi bio krivi zaključak da se ona ne bi obradovala povratku svojega muža, odnosno da bi dala podršku, u eventualnom srazu, proscima, a ne mužu, kao što je to svojevremeno učinila Agamemnonova žena Klitemnestra. Iako se dugo, predugo motao u Penelopinoj blizini, Liokrit ju je premalo poznao. Više je vjerovao svojoj fikciji nego

¹⁶⁶ Euenorov sin (O 2,242).

¹⁶⁷ O 2,248s.

¹⁶⁸ O 2,253-256

stvarnosti koju je mogao pipati svakoga dana. I treće, prosci na prvi pogled, u što se uzdao i sam Liokrit, jesu fizička sila, barem što se tiče broja i mladosti, ali ne nesa- vladiva, kao što će se to i pokazati kada dođe vrijeme za to. Od tolikih momaka koji su najviše i najljepše mislili o sebi ostat će tek gomila sasječena mesa. U svakom slučaju Liokritovo mišljenje i zaključak u najmanju ruku bili su zburadi, bez dalj- njega brzopleti pa stoga i neutemeljeni tako da je njegov lik oličenje upravo takvih ljudi kojih je bilo tijekom povijesti, a ima ih i danas.

2.2.2. Telemahovo pribjegavanje sili

Srećom po Telemaha da su i ostali prosci bili istoga mišljenja i uvjerenja¹⁶⁹, što je Odisejevu sinu poslužilo kao udarna igla za akciju. Ako je to uistinu tako, onda se više nema čemu nadati. Od čekanja i mišljenja kako bi se prosci mogli urazu- miti i promijeniti, ne će biti ništa! Njima razgovor ne znači ništa pa je i dogovor s njima puka iluzija. Služe se silom, njoj su se pripustili pa će je valjda i razumjeti kad je osjete na vlastitim leđima. Telemahu ne preostaje ništa drugo nego da i sam pribjegne sili. Došlo je vrijeme za aktiviranje drugih točaka Atenina projekta koji je predvidio takvu situaciju. On u molitvi zaziva čudotvornu Atenu¹⁷⁰ na što ova reagira pojavljujući se u liku poznatog mu Mentora¹⁷¹ i najprije pobuđuje u njemu ponos kako ne bi pokleknuo pred strahom. Izazov je prevelik. Odisejev sin ne može biti plašljiv, nerazborit, nego naprotiv hrabar¹⁷²; treba zboriti i raditi kao i otac pa mu trud ne će biti uzaludan i bez uspjeha. Ako uistinu nije Odisejev i Penelopin sin, onda od svega ovoga ne će biti ništa¹⁷³. Atena još malo dodaje ulja na vatru: malo je sinova koji su dorasli svojim očevima; ima puno više onih koji to nisu¹⁷⁴. Ako pak u Telemahu ima i Odisejeva uma, onda će biti i nade¹⁷⁵. Nije mogao biti pogođeniji udarac na mladenački ponos!

2.2.3. Atenin izravni angažman

Atena (Mentor!), kako bi psihički rasteretila Telemaha i maknula mu iz duše svaku grižnju savjesti, savjetuje mu da više ne brine ni za kakvu reakciju prosaca¹⁷⁶. Bio im je ponuđen častan, ljudski, human, izlaz iz situacije. Nisu ga prihvatili. Sada im se dozira više i žešće. Aktivirana je druga točka strateškoga plana. Nema više zavlčenja s polaskom na put. I Atena će se osobno angažirati oko toga. Sama će

¹⁶⁹ O 2,257-259

¹⁷⁰ O 2,262-266

¹⁷¹ 2,267s.

¹⁷² O 2,270-273

¹⁷³ O 2,274s.

¹⁷⁴ O 2,276

¹⁷⁵ O 2,279s.

¹⁷⁶ O 2,282

mu organizirati pratnju¹⁷⁷, pripremiti lađu¹⁷⁸, smesti prosce¹⁷⁹, kako ga ne bi u tomu rezolutnom poslu ometali, te će krenuti zajedno s njim na put¹⁸⁰. Božica je postala »učiteljem« koji ne dijeli samo savjete nego se osobno i aktivno uključuje u ostvarenje plana odrastanja, ali ni »učenik« ne može i ne smije biti pasivan. Telemahova je dužnost pripremiti ono što je potrebno za put od jela i pića¹⁸¹. U tom trenutku naš »odgajnik« počinje razmišljati kao odrasla i odgovorna osoba, za razliku od ranije, kada se ponašao kao nedoraslo dijete¹⁸². Više ne može ni šutjeti, niti se veseliti, ne može na sva događanja oko sebe gledati kao da ih nije svjestan. Uostalom već je velik, dobro razabire što drugi kažu i kako rade. Od sada se ne će plašiti zaprijetiti i samom Antinoju, krajnje bezobzirnog i zlom vođi svih prosaca, a preko njega i ostalim njegovim sudrugovima¹⁸³. Ne smeta mu ni njihovo ismijavanje¹⁸⁴. Odlučio je okrenuti ploču, započeti drukčiji način življenja. U svakom slučaju napušta stari način mišljenja i djelovanja te je uvjeren da nije u zabludi i da mu trud ne će biti uzaludan¹⁸⁵. Vrlo je rezolutan u svojoj namjeri pa makar mu prosoci ne omogućili lađu i pratnju¹⁸⁶.

Kao što je rekla, tako je Atena (Mentor!) i učinila. Ona će ga osobno pratiti na putu na koji ga šalje i to ne povremeno, tu i tamo, kad zagusti, nego od početka pa sve do kraja. Nakon što mu je pripremila drugove i lađu, a smela prosce da ga ne ometaju u pothvatu, odlazi po njega kući i požuruje ga¹⁸⁷; sjeda na krmu, a uz nju sjeda Telemah¹⁸⁸, pušta vjetar u jedra¹⁸⁹ kako bi mogao otpočeti tako važan životni pothvat. Atena se uistinu vlada poput mudra, savjesna i plemenita učitelja, kojemu je stalo do učenika i njegova odrastanja. Ali i Telemah prema Ateni njeguje krajnje iskren i otvoren odnos. Empatija na zavidnoj razini. Besprijekoran način odgajanja. S jedne strane učitelj koji motivira, podržava, sam čini, a s druge učenik koji to prepoznaje, neusiljeno prihvaća, sudjeluje i zahvalan je za pomoć¹⁹⁰.

¹⁷⁷ O 2,289-292.383-385

¹⁷⁸ O 2,293s., 386s.

¹⁷⁹ O 2,395-398

¹⁸⁰ O 2,285-287

¹⁸¹ O 2,289-291

¹⁸² O 2,313

¹⁸³ O 2,310-312

¹⁸⁴ O 2,323-336

¹⁸⁵ O 2,310-318

¹⁸⁶ O 2,319s.

¹⁸⁷ O 2,400-406

¹⁸⁸ O 2,416-418

¹⁸⁹ O 2,420s.

¹⁹⁰ O 2,432s.

2.2.4. *Atenini pedagoški atributi*

Što kazati o Ateninim, Mentorovim, pedagoškim atributima? To je čovjek koji konfliktnu situaciju rješava detektirajući glavnoga krivca i bez straha, bojazni i obzira kaže u lice krivcu da treba prestati, ne ustručavajući se ni zaprijetiti mu. Kad stariji nastoje opravdati nevaljali postupak, kako bi se sačuvao *status quo* sudionika nedjela, a otvorila i perspektiva pozitivna ishoda za njihove nevaljale postupke, takvima želi da na vlastitoj koži osjete udarac božanske pravde i da više ne dožive njegove milosti. Usprkos tomu i kod njega je sasvim očito da problem ne može nikad biti tako velik da ne bi bio povodom za ozbiljnu akciju kako bi ga se svelo u granice normalnoga funkcioniranja. Ni u jednoj situaciji kapitulacija i rezignacija nisu na njegovu meniju, ali ni soliranje, kad je riječ o tuđem problemu. Ugrožena najprije treba potaknuti, motivirati, ohrabriti, a onda i osobno podržati. Mentor je uz dobru riječ svakako ljubitelj i dobra djela. Puno više ga iritiraju stariji koji ništa ne poduzimaju protiv zablude svoje djece, nego sljepoća mladih koji su se izgubili u svom užitku. U takvom slučaju nimalo se ne ustručava, kad zakažu argumenti uvjeravanja i mirnoga rješenja, pribjeći strategiji koja ima potrebne elemente prisile.

Zaključak

Iz svega do sada rečenoga da se zaključiti da si antički Grk nije razbijao glavu sa zasebnim profiliranjem sakralnoga i profanoga, odnosno da bi patološki dijelio duhovno od svjetovnoga. On se nije mučio rastavljanjem »crkve« od »države« niti je to ikad i igdje bio predmet njegove preokupacije. Naprotiv! Oboje i stalno su u njegovu životu i razmišljanju išli pod ruku, tako da je u svijesti toga čovjeka bilo zapravo nezamislivo postojanje dviju strana jedne te iste stvarnosti, a da se ne bi njihova lica i naličja međusobno pretpostavljala, poticala, preklapala, uvjetovala, nadograđivala. Vrlo je upadljivo da »duhovno« kao odnos prema božanstvu u životu antičkoga Grka nema neko svoje specifično vrijeme niti neku svoju specifičnu priliku. Ono je jednostavno dio svakidašnjice, integralna strana u punini življena života¹⁹¹ bez koje takav čovjek zapravo ne bi mogao funkcionirati, budući da neki njegovi dijelovi života i neke njegove faze ne bi mogle biti ni otpočete, a kamoli uspješno dovršene. Prema ranogrčkom shvaćanju, a još više prema konkretnoj životnoj praksi, čovjek bez božanske asistencije bio bi krajnje izložen i u velikoj neizvjesnosti biti čovjekom u punini ako bi isključio »transcendentnost« jer je već njegov život bio previše složen, zahtjevan, izazovan, nesavladiv, a da bi mogao funkcionirati kao puka imanencija. Jednom riječju, stalna i intenzivna veza s božanstvom bila je kod antičkoga Grka egzistencijalni stav, »optio fundamentalis« iz kojega je nicao, rastao, razvijao se u svim vidicima i osmišljavao ljudski život na svim njegovim razinama.

¹⁹¹ W. JAEGER, *Das frühe Christentum und die griechische Bildung* (Early Christianity and Greek paideia), de Gruyter, Berlin, 1963.

Druga je pak stvar koliko je to shvaćanje i doživljavanje božanskoga u sebi, ali i kao čovjekova suputnika i subesjednika, kompatibilno s onim što mi smatramo teološkim kao predmetom promišljanja božanske objave. Gledano sa stajališta više kršćanskoga promišljanja, bilo bi tu puno pitanja i potpitanja pa samim tim i neslaganja¹⁹² iako se ne bi u svemu i svugdje posve razilazili, naročito imajući u vidu kršćanske korijenje, naime pojedine slike Boga u židovstvu pa i neke u suvremenoj kršćanskoj teološkoj misli¹⁹³. Očito je da se iskoni ne daju lako skriti, a još teže ih se može ignorirati, premda njihovo profiliranje tijekom povijesti može dobivati različite izraze koji nisu uvijek i u svakoj situaciji posve kompatibilni, štoviše mogu se razlikovati do razine međusobnoga isključivanja. To još uvijek ne znači prijeku potrebu za ignoriranjem istoga iskona. Razvoj i odstupanja ne vide se samo u usporedbi ranogrčkoga i suvremeno kršćanskoga. To je postojalo i unutar istoga misaonog kruga, onoga grčkog¹⁹⁴, naime, već u usporedbi s vremenom predsokratovaca, a da ne govorimo o vremenu Platona te posebno Aristotela¹⁹⁵. Ipak, stanje i sam razvoj slike božanskoga nije spriječio kršćansku skolastiku da posegne za tim izvorima kao velikom pripomoći pri inkulturiranju evanđeoskih sadržaja u srednjemu vijeku¹⁹⁶ i u vrijeme renesanse, čak do razine da su pojedine grčke slike božanstva i svega božjega polako počele potiskivati onu semitsku kao izvorno kršćansku, a čijom se detekcijom još uvijek bavi suvremena teologija¹⁹⁷.

Nije onda čudo da je slične pojavnosti moguće uočiti i na području europskih odgojnih sadržaja za koje vrijede isti iskoni kao i za dotično teološko promišljanje jer pripadaju istom »kulturnom krugu«, što se uostalom da relativno lako iščitati iz gornjega izlaganja koje govori o odgojnim sadržajima, što ih je uočavao i njegovao antički Grk na likovima božanstava i u čovječje likove prerusenih bogova, a ostale su sve do današnjih dana, kada na njih gledaju vrlo blagonaklono odgojne znanosti, ali i suvremena pedagoška praksa, smatrajući ih krajnje poželjnima, usprkos tolikomu vremenskom rasponu koji se nadvio između njihove pojave u povijesti i modernoga profiliranja¹⁹⁸. To je zacijelo glavni razlog i temelj opravdanosti razgovora u pedagogiji o »vječnom« trajanju i nepromjenjivosti pojedinih vrijednosti za koje vrijeme nije ni faktor ni razlog njihova potiskivanja, a još manje odbacivanja¹⁹⁹. Kako bi izgledala suvremena ljestvica odgojnih vrijednosti da se s nje uklo-

¹⁹² Z. PLEŠE, *Poetics of the Gnostic Universe: Narrative and Cosmology in the Apocryphon of John*, brill, Leiden, 2005.

¹⁹³ H. KÜNG, *Biti kršćanin*, Konzor, Zagreb, 2002.

¹⁹⁴ W. JAEGER, *Das frühe Christentum und die griechische Bildung* (Early Christianity and Greek paideia).

¹⁹⁵ W. JAEGER, *The Theology of the Early Greek Philosophers*, Clarendon Press, Oxford, 1936.

¹⁹⁶ Tomu je posebno pridonio Toma Akvinski.

¹⁹⁷ Usp. RAZNI AUTORI, *Zeit und Ewigkeit als Raum göttlichen Handelns*, de Gruyter, Berlin, 2009.

¹⁹⁸ M. PRANJIĆ, Homerove odgojne vrijednosti, u: *Društvena istraživanja* 20(2011.)1, str. 249.-267.

¹⁹⁹ M. PRANJIĆ, Kontinuitet i diskontinuitet starogrčkih odgojnih sadržaja u hrvatskoj pedagoškoj praksi, u: *Kroatologija* 1(2010.)1, str. 228.-253.

ne, primjerice, božanska čovjekoljubivost²⁰⁰, zauzetost za patnika do rizika sukoba, sudioništvo u ljudskom djelu uz opasnost vlastitoga stradavanja, što je lako iščitati s likova grčkih božanstava Zeusa i Atene? Na što bi ličio ljudski život da u njemu nema izlaza i iz posve teških situacija barem za onoga koji vjeruje, a što antički Grk doživljava krajnje normalnim i svagdašnjim? Kako bi se čovjek nosio s nepravdom da i za nju ne postoji uvjerljiv odgovor u vjeri? Kako bi se stupalo u bračne veze i podnosilo obiteljske probleme da i unutar toga božanstvo nema što za kazati? Kako bi čovjek došao do onoga što nikako ne bi dosegnuo njegov um, a da to ne dobije od božanstva kao dar? Na koji način bi se isplatilo činjenje dobra, iako ne slijedi neposredna nadoknada za to, kada ne bi bilo vjere da upravo božanstvo s tim ima veze? Što bi čovjeku davalo nadu dok tumara i luta životnim bespućima da nema vjere da i to ima nekakva smisla, iako on trenutačno nije razvidan? Sa svim tim antički vjerujući Grk nije imao problema i zbog toga je njegova upućenost na božanstvo bila životno opravdana i ni u kojem slučaju isforsirana, motreći iz njegova kuta doživljavanja »onostranosti«²⁰¹. I danas su za mnoge takvi stavovi opravdani, poželjni, dobrodošli, a sve proistječe iz vjere i pouzdanja u božanstvo tako da ono nije ni prijetnja, ni zaprjeka, ni konkurencija, nego, nadahnuće, pomoć i podrška²⁰².

Pedagoška razložnost grčke okrenutosti božanstvu još je razvidnija iz likova Menta i Mentora, prurušenih likova Atene, o kojima se iscrpno govorilo na prethodnim stranicama. Tu su još više do izražaja došle pojedine odgojne vrijednosti koje su sačuvale svoju svježinu sve do danas. Tako, recimo, da božanstvo nije beščutno, distancirano, da je zbog čovjekova dobra u stanju pojavljivati se u ljudskom liku, »utjelovljivati se« kako bi komunikacija bila posve zajamčena, a rezultat priopćivanja osiguran, čak ako je potrebno i detaljno razrađenom »strategijom« koja se pomno organizira i izvodi. U svemu tomu ima sluha i za prijestupnika. Nije mu, naime, stalo do uništavanja čovjeka nego do otklanjanja svega onoga nečovječnog iz ljudskoga života. Stoga problem nikad nije tako velik da ne bi bio savladiv. Ne prihvaća ni kapitulaciju ni rezignaciju. Ugroženoga se potiče, motivira, hrabri, podržava, ali tvrdoglava i nepoučljiva kažnjava kako bi došao k svijesti. U svakom slučaju, više je prijatelj konkretnoga djela nego isprazne riječi.

Antički pisac zacijelo je na takav način govorio o božanstvu, najvjerojatnije iz vlastitoga iskustva, pa nije vidio razloga da tako ne misli, ne osjeća i ne doživljava i njegov središnji lik kojemu se obraća - Telemah - preko kojega je poslao svoju poruku i mnogim drugim mladim naraštajima sve do današnjih dana.

²⁰⁰Pribjegavanje prijetnji pa čak i kazni kada čovjek uporno inzistira na svojem, premda je ono po sebi zlo.

²⁰¹W. JAEGER, *The Theology of the Early Greek Philosophers*.

²⁰²H. KÜNG, *Biti kršćanin*.

THE ROLE OF DIVINITY IN TELEMACHUS' MATURING

Marko Pranjić*

Summary

The theme of the author's research mostly concerns the Telemachy, the first four books of the Odyssey which are entirely attributed to Homer. The attention is focused to the place and role of divinity in the maturing of a young person – Telemachus. He is beloved son of the world voyager, king of Ithaca, Odysseus, and his faithful wife Penelope. Already as the newborn he was deprived of his father who was unable to avoid the Trojan War. Therefore Telemachus was growing up without his father's warm but strict guiding hand. His mother didn't have enough time for him since she was ruthlessly courted by man that thought they could marry her and take over Odysseus' estate and royalty. In this difficult situation for Telemachus' education, the author of the Odyssey tries to find the light of hope for this 'orphan of war' and the child of broken family, that was besides all this exposed to death threats whenever courtiers felt that his quest to find his father, endangered their plans of their marrying his own mother and usurpation of the estate. For the author of the Odyssey this situation was so difficult, risky and unpromising that he could not let people resolve it, no matter how powerful, wise, clever and resourceful they were, but he called upon Gods for their resourcefulness and ingenuity which were very well known among the Old Greeks in the similar situations. Old Greeks considered certain gods to be good allies, while the other were a part of the opposite group and brought troubles. Besides evil people, the gods were also the source of the evil. People prayed to the good gods, and avoided the evil ones. The first ones were asked to be their allies in order to liberate oneself from the evil people and gods, or at least to relieve their revengeful attack. With casual mentioning of Zeus, Poseidon, Apollo, Had and Hermes in the paper, the most mentioned characters are impersonations of Athena – Mentos and Mentor, Odysseus' friends of many years, from who Telemachus, strained by life problems, asks help and advice in order to save his life and act properly in extremely difficult situations. On the contrary to modern, secularized man, the

* Prof. dr. sc. Marko Pranjić, Center for Croatian studies, University of Zagreb, Borongajska cesta 83 d, 10000 Zagreb, Croatia, mpranjic@hrstud.hr.

*Greek didn't think about separate profiling of the sacral and profane, i.e. they didn't pathologically divide the spiritual from the worldly. Both are constantly and equally represented in his life, and consequently it was unthinkable to his consciousness to think about two sides of the same reality, without making their faces and reverse mutually assume each other, encourage, overlap, cause and upgrade each other. Besides, it is very conspicuous that 'the spiritual' relationship towards divinity has no specific time or specific occasion. It is simply part of the everyday life, integral part of the fullness of life. The man without divine assistance would be utterly exposed and would find himself in the great uncertainty of being a human in its fullness, because life is too complicated, demanding, challenging, compelling in order to function just as an immanence. Constant and intensive connection to divinity is its existential attitude from which it derived, grew, matured in all aspects and created life in all his levels. The author of *Odyssey* talked in this way about divinity probably from his own experience and convictions, so he didn't see a reason for thinking about it in any other way, feeling and experiencing its central character to whom he refers- Telemachus and that he completely wants to 'socialize' into the environment where he should function faultlessly and through him send a message to next generations.*

Key words: *Odyssey, Telemachus, Mentos, Mentor, Athena, education, educational values.*